

סקירת הספר

סקירת הספר טיפול קבוצתי אנליטי בארץ זבת חלב ודבש

סוקרת: רונית שי

רובי פרידמן ויעל דורון (עורכים) (2015). טיפול קבוצתי אנליטי בארץ זבת חלב ודבש. קרית ביאליק: אח, 334 עמודים.

המאמרים בספר טיפול קבוצתי אנליטי בארץ זבת חלב ודבש נכתבו על ידי מטפלים ומטפלות השייכים כולם לזרם האנליזה הקבוצתית, וחברים במכון הישראלי לאנליזה קבוצתית. טיפול קבוצתי אנליטי הוא שיטה בפסיכותרפיה קבוצתית שנועדה לאפשר עבודה אינטנסיבית ומעמיקה המאפשרת מפגש של כל אחד מהמטופלים עם עולמו הפנימי, ועם האופן שבו משתקף עולם זה במגעיו עם אחרים. הטיפול הקבוצתי האנליטי שואף לשפר את התקשורת של כל פרט עם עצמו ועם זולתו, מדגיש את פענוח התהליכים הלא מודעים ביחסים, ואת השפעותיהם על דרכי ההתנהגות וההתמודדות של אנשים עם משימות חייהם האישיות והחברתיות. בקבוצה האנליטית הדמויות והרקע מתחלפים בתפקידים: לעתים נמצא הפרט במרכז, על תכניו האישיים וצרכיו הייחודיים, כשהקבוצה משמשת כרקע והקשר; ולעתים הקבוצה כולה נמצאת במרכז, כאשר היא מייצגת את הרשת חברתית ואת הקהילה שבה הפרט מתקיים בעולם המציאותי.

הספר מכיל עשרים פרקים (שנכתבו בידי 22 מטפלים), העוסקים בזוויות שונות של הטיפול הקבוצתי האנליטי, וממבוא המתאר את ההתפתחות של אסכולת האנליזה הקבוצתית בישראל מנקודת מבטם של השותפים להיסטוריה זו.

ניכר שעורכי התוכן עבדו ברגישות, ומתוך תפיסת עולמם המקצועית כאנליטיקאים קבוצתיים הפגינו פתיחות לשונות בין הכותבים ולייחודו של כל אחד מהם. בעבודת העריכה שלהם הם חתרו לתקשורתיות, לאמתיות, ליצירתיות ולמקצועיות. הספר נערך ביד אמונה ומנוסה על ידי רחל יעקובוביץ, העורכת הלשונית שעשתה מלאכת מחשבת בהותירה את השפה הייחודית של כל כותב, תוך שמירה על הרוח, המקצועיות והרגש הפועמים בין דפיו.

אחד הקשיים המשמעותיים שמתעוררים כאשר מבקשים למסור ידע הוא האפשרות לפספס, לא לדייק, להיכשל במשימה מסובכת שדורשת להבין ולהיות מובן. האתגר גדול עוד יותר כאשר הידע שייך לאסכולה מקצועית הבונה את עצמה כקבוצה חוקרת, ועמלה במשך שנים רבות על למידה והמשגה, רגשית ואינטלקטואלית כאחד, ועל חיפוש דרכים למסור את הידע הזה. האם מצליח הספר לעמוד באתגרים שלקח על עצמו?

דומה כי לא בכדי נפתח הספר בהזמנה פתוחה להציץ אל תולדות היצירה והבנייה של אסכולת האנליזה הקבוצתית בישראל, על הקשיים, האתגרים והתהליכים המורכבים שהיו כרוכים בתהליך זה, משלב הכנת הקרקע, דרך טמינת הזרעים, ההשקיה וניכוש העשבים, ועד הפירות שהניבה. כמו עבודת האדמה, גם מלאכה זו לעתים עולה יפה, ולעתים מתעכבת, אך לעולם אינה מסתיימת. העיסוק בה מזכיר במידה רבה את היכולת של נשים לחזור ולספר את סיפורי לידותיהן פעם אחר פעם, אולי כדרך לעבד אירוע שלרוב הוא אכן משמח מאוד, אך לא תמיד הוא בבחינת "ארץ זבת חלב ודבש", ולעתים הוא אף טראומתי, או לפחות דרמתי מאוד.

לאורך הספר כולו ניכר האומץ שדורשת האתיקה העומדת בבסיס האנליזה הקבוצתית. המטפל הקבוצתי צריך להיות נכון לבחינה עצמית, לחשיפת קשיים, חולשות וכאבים מול עצמו, ומול הקבוצה כולה, תוך התעקשות מתמדת ליצור בקבוצה תקשורת תוך-אישית ובין-אישית שתפקידה להוביל התפתחות, ולחולל תהליך של ריפוי.

פרק הפתיחה מתאר תהליכים של הרס ובנייה בקבוצת המייסדים של האסכולה בישראל, ושל המכון כארגון הבית שלה. תהליכים אלה מתוארים גם בידי כותבים נוספים, בפרקים השונים.

כשקוראים בספר ניכר כי לכל מחבריו שפה משותפת ומאגר מושגי משותף, הכולל מושגים כמו "היכל מראות" "טראומה נבחרת" (וולקן), "מטריקס" ו"לא מודע חברתי". כמו כן ניתן להבחין כי ברקע ניצבת כל העת דמותו של האב המייסד של תחום האנליזה הקבוצתית בעולם כולו, הפסיכואנליטיקאי האנגלי ס"ה פוקס. נראה כי לא רק תורתו, אלא גם דמותו מלווה את כותבי הספר. בניו ובנותיו, כולל כותבי המאמרים ועורכי הספר, נשמעים כולם כ"אחים" לתחום, שגדלו בבית אחד.

בתוך שדה השפה המשותפת, של האנליזה הקבוצתית ושל הקבוצה הייחודית הפועלת במכון בישראל, מקבל כל כותב ערוגה משלו. קוראי הקובץ מוזמנים לטייל בין הערוגות, לטעום, להריח, להתבונן, וללמוד מקרוב מתפיסות העולם, הניסיון וזוויות המבט השונות של הכותבים, דרך ההתבוננות האישית-מקצועית שלהם, המתוארת בפרקי הספר. באופן טבעי, הנושאים השונים שנבחרו על ידי הכותבים בהתאם לנטיית לבם מהדהדים זה את זה, אך לא פחות מכך, ההדהוד שנוצר בין הנושאים המרכזיים בספר, מהדהד את המציאות הישראלית, ואת האופן שבו חווים אותה הקבוצה, והיחידים שבתוכה. ניכר כי הכותבים לא מסתפקים בפסיכותרפיה הקבוצתית כאמצעי לטיפול בפרט, בהקשר של משפחתו הגרעינית, וכי השאיפה להבין את החברה הישראלית לעומקה היא היבט מרכזי של תפיסת הספר כשלם. מן התפיסה המתוארת בספר, הבאה לידי ביטוי בתיאורים הקליניים, בהמשגות התיאורטיות, ובנושאים

השונים שבהם עוסקים הכותבים, ניתן לקבל מושג על הדרכים שבהן עוזר האנליטיקאי הקבוצתי לקבוצה, וליחידים בתוכה, ללמוד על עצמם - גם בתוך ההקשר החברתי הרחב של הקהילה, של המדינה, של קבוצות היסטוריות, ושל קבוצות הפועלות בהווה. המאמרים השונים בספר מתארים את ניסיונם של הכותבים, את תפיסות עולמם, ואת הטכניקות השונות של גישת האנליזה הקבוצתית.

אבי ברמן בוחן את אחת השאלות החשובות והמאתגרות העומדות בפני מטפלים קבוצתיים ומנחי קבוצות: כיצד מטפלים בקבוצה ונמנעים מטיפול דיאדי בתוך הקבוצה. שאלת ההבדל בין הטיפול הפרטני לזה הקבוצתי מעסיקה, באופן טבעי, את מטפלי הקבוצות באשר הם, ושתי כותבות נוספות עוסקות בשאלה זו. פנינה רפפורט כותבת על שילוב בין טיפול קבוצתי לפרטני, ומדגישה את יעילות השילוב בעבודה עם מטופלים עם הפרעות אישיות קשות. חגית צאן דנה במושג הגבול, ובהבדל בין הגבול הקיים בטיפול הפרטני, לבין זה המסתמן בטיפול הקבוצתי. תיאורה יוצק משמעות ייחודית ורלוונטית לסוגיית הגבול הקבוצתי, כמו גם לתפיסתו של המנחה את הגבול הזה.

שאלת הגבולות בקבוצה נוכחת ברבים מפרקי הספר, באופנים שונים. רמת הגמישות והיצירתיות שמפגינים הכותבים - תוצאה של חקירה מתמדת של משמעות העבודה עם גבולות, ברמת ה"סטינג" הפיזי וגם במובנים הסימבוליים והרגשיים - מעוררת השראה. מרית יפה מילשטיין עורכת מסגור מחדש (reframing) של חוויית הכניסה של משתתפים לקבוצה ויצירתם ממנה. נושא זה מאתגר לא פחות, ומעורר חרדה רבה אצל מנחי הקבוצות והמשתתפים כאחד. בלי לעשות אידיאליזציה מיותרת, היא מכלילה גם את הכניסה וגם את היציאה בתוך חיי הקבוצה, ונותנת להן "כיסא משלהן" על הבמה. נושא הגבולות, לצד חוויות של הרס ובנייה, מהדהד גם בפרקה של נורית גורן, המתארת תהליכים קבוצתיים באמצעות המטאפורה של המערכת החיסונית של הגוף. הפרק ממחיש את תפקידם של גבולות הקבוצה (הגוף), המאפשרים לזהות אויב או ידיד, שמגיע מבחוץ או מבפנים. במישור זה מתקיימת דיאלקטיקה מתמדת בין הרס ובנייה, תהליכים נגדיים ששניהם חיוניים לקיומם של הקבוצה והגוף גם יחד. כמוה, גם רחל א. צ'חנובסקי דנה בכוחות ההרס הכמוסים בתוקפנות הסמויה, ובאופן שבו מתמודדים איתה הקבוצה והמנחה.

סוזי שושני כותבת על חוויותיה כיהודייה ברומניה, וכעולה חדשה בישראל. היא מתארת באופן חי ונושם את המעבר בין גבולות, ומציעה להתבונן בתהליכים הקשורים לשייכות ולזרות בקבוצה. נושא השייכות והזרות בא לידי ביטוי גם בשני הפרקים העוסקים במשתתפים בקבוצה בגיל מבוגר: המאמר של ברכה הדר מתאר עבודה עם משתתף בן 85, ומעלה שאלות על תקווה, ועל הסיכוי לעבור שינוי בגיל הזה. תשובתה אינה מוגבלת רק להקשר האישי של אותו משתתף,

אלא מרחיבה את המבט גם למרחב הפוליטי-חברתי בישראל, וכך מצטרפת לרבים מהכותבים. אריק מוס מקדיש דיבור אישי וכואב לזיקנה, ולתהליכים חברתיים הנוגעים לשייכות ולהדרה. השאלה של שיח בין דורי, בקבוצות בפרט ובחברה ככלל, מקבלת ביטוי מעניין גם במאמרה של ענב קרניאל-לאואר, המתאר קבוצה שבה נפגשים בני הדור הראשון והדור השני לשואה. כך, דווקא היכולת להיות עם מי ששונה ממך, ובה בעת משקף אותך, במראָה שאינה תמיד פשוטה, מתוארת בשני מאמרים אלה, הבוחנים יחסים בין משתתפים צעירים וזקנים בקבוצה, ומפגש בין אשה שהיתה בעצמה באושוויץ לבין אשה אחרת, שגדלה לאם ניצולת המחנות.

נראה שהרצון להכיר במציאות הממשית, לייצר הכללות לגביה, ואז להכילן על העבודה הקבוצתית עובר כחוט השני בין פרקי ספר, וגם משמש כאבן יסוד בתפיסה האנליטית הקבוצתית. בכך קוראת תפיסה זו תיגר על ה"ניקיון הסטרילי" של חדר הטיפולים הפסיכואנליטי. המטפלים בספר רוצים לעבוד עם המציאות, ולא למרות נוכחותה.

מרים ברגר מציעה לא להסתפק בהבנת האנליזה הקבוצתית כמרחב המחבר בין הפרט לבין החברה, ומעדיפה לראות בה "דמוקרטיה בפעולה". חיים וינברג ורוית ראופמן מתייחסים לקבוצות המתקיימות בתנאים כמעט בלתי אפשריים של מלחמה, שבהנחייתן נאבקים המנחים והמשתתפים על יצירתו של מרחב משחקי-סימבולי, שיתקיים בלי להכחיש את המציאות המסובכת האופפת אותם, כמו למשל בקבוצה הדו-לאומית של ערבים ויהודים, המתוארת במאמר.

דומה כי המאמץ להכיל את הרבדים החברתיים המודעים והלא מודעים, ולהביאם לידי ביטוי בעבודת הקבוצה, אינו קל כלל. יעל דורון מספרת על "חורים שחורים מנטליים" - אותם אזורים שאינם מקבלים ביטוי בקבוצה, ומחברים בין הדברים שלא ניתן לאומרם, למשל ביחס למשתתף שנפצע קשות מ"אש ידידותית של כוחותינו", ובין הלא מודע החברתי. אילנה לאור מהרהרת בקושי שלה ושל קבוצתה לדבר על טרור הפיגועים ברחובות תל אביב, ולגעת בזמן אמת במשמעות האירועים. כמו בפרקים האחרים, גם במאמרה ניכר הרצון המתמיד לייצר מרחב בטוח ומיטיב לחקירה, לריפוי ולהתפתחות. ואולי באמת, כפי שכותבת חני בירן בפרק שלה, אשר מציע קריאה במיתוס של אדיפוס על שלושת חלקיו, כדי לעשות זאת יש צורך במנהיג שיתבונן פנימה, לתוך עצמו, ולא ילך שבי אחר תשובות שטחיות וחיזוניות בלבד. במובן זה מנסחת בירן את האתיקה שלאורה נאבקים מחברי הספר לעבוד, לעתים בהצלחה מרובה.

האנליזה הקבוצתית הולכת וחודרת אל עולמות הטיפול, ושני פרקים בספר עוסקים בשילוב המעניין הזה, השואף גם להעמיד מודל תקשורתי שיחרוג מהמסגרת הסטרילית של מכון אנליטי. שולמית גלר וערן שדך מציעים מודל להוראת הטיפול הקבוצתי והנחיית קבוצות, המאופייין במה שברוח הספר ניתן אולי לכנות בשם "המטריצה האקדמית". מהצד השני בונה עדו פלג, בתשומת

לב רבה, מטריצה של צוות רב־מקצועי במחלקה פסיכיאטרית, הזקוק להרחבה ולהעמקה של היכרות המטפלים עם עצמם ועם מטופליהם. הוא משתמש לשם כך בכלי החשיבה של האנליזה הקבוצתית, ויוצר מרחב סימבולי של קבוצת הדרכה המכילה את המטופלים והמטפלים גם יחד. צורת החשיבה הרחבה והמקיפה של האנליזה הקבוצתית אכן ניכרת בפרקים רבים, ומחברת בין האישי ביותר לבין הקבוצתי והחברתי. הפרק של גילה עפר מדגים את השיטה שמשמשת ב"מטריצת החלום החברתי", ומספר על הקשר שבין הרבדים האישיים, הקבוצתיים והחברתיים של החלום, שאינם שייכים לחולם בלבד, אלא גם לקבוצה ולחברה. חשיבה רחבה זו באה לידי ביטוי גם בזיכרון ההיסטורי־פילוסופי, ולא בכדי חוזרים הכותבים אל המיתוס של אדיפוס ואל סיפורי התנ"ך, ופונים לידע תרבותי, פילוסופי ופסיכואנליטי על מנת להפיק ממנו תובנות שיהיו רלוונטיות לישראל של ימינו. יהושע לביא מהרהר על הגישה של פוקס למיתוס של אדיפוס, ובוחר בכאב את החברה הישראלית, דרך החשיבה על תפקיד ההורים במיתוס זה. לצדו מנתח רובי פרידמן את עקדת יצחק בכלים הלקוחים מתחום האנליזה הקבוצתית, ונע בין העקידה הנעשית במשתתפים שונים בקבוצה הטיפולית, בתהליך של יצירת שעיר לעזאזל, לבין תהליך דומה המתרחש בחברה הכללית. השאלה בדבר שיתוף הפעולה של הקורבן עם המעשה מקבלת משנה תוקף בדיון שמקיים אותו פרק ב"מטריצת החיילים".

טיפול קבוצתי אנליטי בארץ זבת חלב ודבש – האמנם תם ונשלם?

ספר זה מביא את סיפורה של קבוצה שהלכה בעקבות תשוקתה, ובנתה לעצמה נחלה וארץ בעולם הטיפול הישראלי. עורכי הספר, שביקשו להביא את הבית המקצועי שלהם אל מרחב הספרים המוקדש לטיפול הקבוצתי, עשו את מלאכתם נאמנה.

לאור התפיסה הרואה את הסביבה והחברה כמרכיב חיוני בטיפול הקבוצתי האנליטי, יהיה מעניין לנסות להבין מדוע אותה משאלה גדולה – להכות שורשים בעולם הטיפול הישראלי, ואף במרחבים החברתיים־מקצועיים האחרים – ממשיכה להתקיים בתוך עולם ספציפי של תוכן וערכים. עולם זה מכיל חלקים חשובים מההווה הישראלית, אך בכל זאת מותיר מחוץ לתחום הדיון חלקים מהותיים ומשמעותיים מהחברה הישראלית ומהשיח המגוון שמתקיים בה. דווקא משום שהאנליזה הקבוצתית ככלל, והכותבים בספר זה בפרט, מתמודדים שוב ושוב עם סוגיות של שייכות, זרות ויצירת גבולות מכילים, המאפשרים תקשורת, עולה השאלה בדבר הנחות היסוד שלהם, שחוזרות על עצמן, ונשענות על שיח שאמנם קיים בישראל, אך אינו השיח היחיד. ההנחה ש"הטראומה הנבחרת" הישראלית היא השואה, למשל, נטועה בחוויה האשכנזית־חילונית, וכנראה גם הדתית־לאומית. עם זאת, היא אינה בהכרח חלק מהחוויה המכוננת של חרדים, שבעיני רובם יציאת מצרים היא כנראה האירוע המשמעותי ביותר בתולדות עם ישראל.

גם קוראים ישראלים בעלי תפיסת עולם ימנית, או אלה שעולמם התרבותי נטוע במזרח, ואחרים שבשבילם המושג "ארץ זבת חלב ודבש" זר לחלוטין, יתקשו, אולי, למצוא את קולם בדברים הכתובים בספר, וברעיונות השזורים בו.

שאלות אלו עולות מתוך "מטריצת הספר". ואם נבקש לשאול על "מסירת הידע" והמידה שבה עולה הדבר בידי העורכים והכותבים, נגלה שאין אנו פטורים מהמשך המעשה, מבדיקת חוזקם וגמישותם של הגבולות, ומהרחבת המטריצה והיכל המראות על מנת שמה שעדיין אינו מדובר, יתחיל להיות מדובר.